NOORDERBREEDTE EXKURSIE

Marneslenk in Friesland

Peter Huig, Joost Lobstein

● *Deze exkursie gaat door een schitterend landschap van het westelijk deel van Friesland. De Marneslenk heeft tot ver in de Middeleeuwen Westergo in twee delen opgesplitst. Deze oude zeeboezem is minder bekend dan de Middelzee. Tegenwoordig zijn er in het landschap elementen aanwezig, die herinneren aan de oude kreken en slenken die het zeekleigebied vorm hebben gegeven. Er zijn aanwijzingen dat de Marneslenk in verbinding heeft gestaan met de Middelzee. Westergo bestaat eigenlijk uit een aantal voormalige kweldereilanden waar het zilte water de voorwaarden heeft geschapen voor het ontstaan van de terpenkultuur op de oeverwallen langs de geulen en kreken. Het gebied is een bezoek dubbel en dwars waard en verdient onze warme belangstelling.*

Het gebied van de Marneslenk is in vele opzichten interessant. De geulen, slenken, oeverwallen en oude zeeboezems vormen de basis voor het eeuwenoude kultuurlandschap. De vele terpen met de karakteristieke bakstenen kerken geven het landschap een speciaal cachet. Ook de talrijke dijken geven dit deel van Friesland zijn kenmerkende gezicht. Het begon met de aanleg van - waarschijnlijk de eerste - ringdijk die Bolsward en Witmarsum moest beschermen. Zo ontstond de eerste moederpolder (zie Noorderbreedte 1992 - 5). Dit speelde zich af rond het jaar 1000. Al snel werden meer ringdijken aangelegd. Dit resulteerde in een viertal moederpolders. Gedeelten van de ringbedijkingen werden aan elkaar geregen. Zo ontstond de Slachtedijk.
De monniken in het gebied hebben er voor gezorgd dat enige tijd nadat de eerste ringdijken werden gebouwd, langs de hele kust een dijk werd aangelegd. Omstreeks 1200 werd de Marneslenk afgesloten. De weg ten westen van Pingjum en Kimswerd herinnert aan de oude dijk. De exkursie begint en eindigt in Bolsward en laat zien dat de 'bewijzen' voor de zilte historie van dit speciale stukje Friesland voor het oprapen liggen.

Exkursie

Bolsward is een katholieke enklave in Friesland. Vanuit deze stad met zijn vele kerken zetten we koers naar de Ridderdijk, de oude weg naar het buurtschap Hartwerd. Deze oude dijk maakt deel uit van de oude ringdijk van de vermoedelijk oudste moederpolder. Naar rechts hebben we uitzicht op de oude boezem van de Middelzee. Links ligt het land van de oudste polder van Friesland.

Hartwerd
In Hartwerd staat op de plaats waar ooit de kerk heeft gestaan een prachtig klokkenhuis. Nadat de kerk met de stompe toren was afgebroken werd dit klokkenhuis in 1807 gebouwd. In 1986 vond een restauratie plaats. Voorbij Hartwerd vervolgen we de oude ringdijk. Rechts ligt de boezem van de Oude Rijd. Ongeveer 500 meter buiten de dorpskern ligt een schitterende oude stroomgeul met oeverwallen. Links zien we afgetichelde percelen. Grote gedeelten van de moederpolder zijn afgegraven. De klei is gebruikt voor het bakken van stenen. Vanaf 1200 begonnen de monniken met het bakken van de kloostermoppen. Het duurde niet lang of elk terpdorp kreeg zijn eigen stenen kerk. Zo werd men in staat gesteld ook op zondagen met harde wind en hoogwater

Klokkenhuis Hartwerd

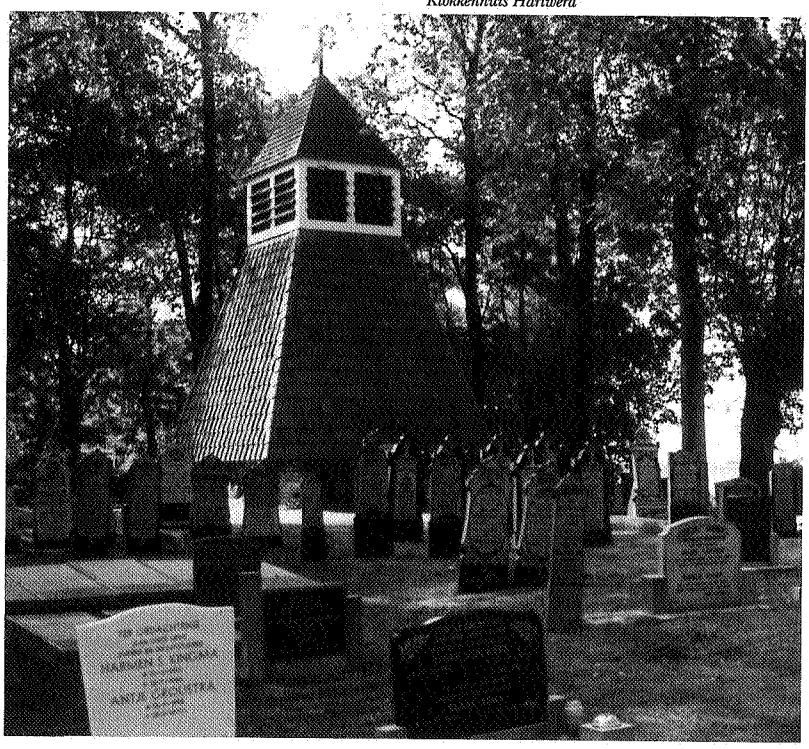

Jan Abrahamse

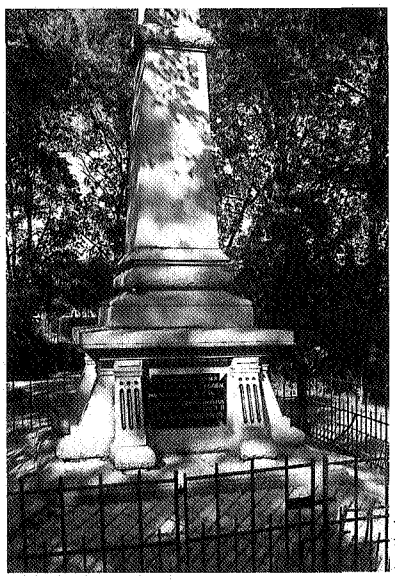

Jan Abrahamse

Monument Menno Simons bij Witmarsum

ter kerke te gaan. Dit alles ter verklaring van de grootse kerkdichtheid ter wereld. Dit verhaal gaat op voor het hele zeekleigebied van Groningen en Friesland, behoudens de later ingepolderde gebieden. De klei die gewonnen wordt in de gebieden met zware klei geeft een rode baksteen. Deze klei bevat namelijk ijzer en weinig kalk. Soms zien we kerken met lichte gele baksteen. Deze kerken staan vlakbij of op oeverwallen. Hier bevatte de klei weinig of geen ijzer en veel kalk. Vlak voor Burgwerd liggen links weer afgetichelde percelen. Wij passeren dit terpdorp en zien langs de trekvaart de restanten van het jaagpad.

Witmarsum

We gaan verder over de oude kronkelende dijk en buigen af bij Grauwe Kat richting Witmarsum. Voor we afbuigen, rijden we langs de oude Harlinger vaart. Het kronkelen van de vaart duidt erop dat we te maken hebben met een van oorsprong natuurlijke geul in het oude kwelderlandschap. Het kronkelen van de dijk houdt verband met de vorm van de percelen toen de dijk is aangelegd. Hierbij moeten we bedenken dat de dijken gebouwd zijn op kronkelende oeverwallen.
Bij Grauwe Kat was de Oude Rijd erg nauw. De weg aan de overkant is de dijk van de oude geul. Verder naar het westen wordt de geul weer breder en gaat over in de Marneslenk. De oostelijke en noordelijke oever van de Marneslenk werden niet bedijkt. De van nature hoge oeverwal bood voldoende bescherming tegen hoogwater. In Witmarsum bezoeken we het monument ter nagedachtenis aan Menno Simons, geboren in dit dorp. Deze afvallige priester verliet in 1536 de Rooms Katholieke kerk. Het monument staat op de plaats waar hij de eerste Nederlands Hervormde kerk stichtte. Vanwege dit feit werd Menno als ketter vervolgd. Hij vluchtte via de stad Groningen naar Ost-Friesland.
We verlaten Witmarsum en gaan naar Arum. Aan het grondgebruik, akkerbouw, is te zien dat we over een oeverwal rijden. De zavelgrond maakt dit gebied geschikt voor akkerbouw. Behalve klei is hier tijdens hoogwater ook zand afgezet. De stevigheid, de hoogte, de goede struktuur en de vruchtbaarheid waren van oudsher belangrijke voorwaarden voor een succesvolle exploitatie van de grond. Het was niet voor niets dat hier de eerste terpen ontstonden. De weidegrond beslaat in dit deel van Friesland een veel groter areaal. De aanwezigheid van weilanden hangt samen met het voorkomen van knipklei. Deze zware gronden onstonden als de zee over de overwallen en kwelderwallen heenstroomde. Hier achter kwam het water tot rust en konden de lichte kleideeltjes neerslaan.

Kimswerd

Jan Abrahamse

Kimswerd

We rijden verder over de oeverwal over de Grote Pierweg naar Kimswerd, de geboorteplaats van Greate Pier. Het beeld en een mooie kroeg die de naam draagt van de Friese vrijheidsstrijder vragen onze aandacht. Het is trouwens opvallend hoeveel mooie oude kroegen we tijdens onze tocht tegenkomen. Onderweg zien we kruinige percelen. Dit zijn door de mens opgehoogde akkers. Zo werden de gewassen vooral in het midden van de akkers in staat gesteld te wortelen in droge grond.
Voorbij dit prachtige terpdorp rijden we naar de moderne Caspar de Robles dijk. Deze Portugese edelman in Spaanse dienst die hier rondliep tijdens de Tachtigjarige Oorlog, heeft de Friese bevolking, nu en dan met harde hand, gedwongen interne tegenstellingen te overwinnen. Men ging samen aan de slag en en de zeedijken werden verbeterd. De Stenen Man op de dijk bij Harlingen herinnert aan Caspar de Robles.

Pingjum

Bij Oedemastate rijden we via Dijksterburen naar Pingjum. Deze weg is een onderdeel van de dijk die omstreeks 1200 werd gebouwd en de afsluiting van de Marneslenk betekende. Hier zien we dat op de oude zeeboezem ook akkerbouw voorkomt. De bodem van oude zeeboezems bevat vooral in de buurt van de monding behalve klei ook zavel en zand. Aan de zuidkant van de Marneslenk ligt een weer een oeverwal. Deze loopt van Zurich via Pingjum naar Schraard en Longerhouw.

Jan Abrahamse

Het landschap bij Pingjum

Jan Abrahamse

Schraard

Rondom Pingjum zien we nog overblijfselen van een oude ringdijk die vanaf 1200 is aangelegd als extra bescherming. Deze ringdijk heet de Pingjumer Gulden Halsband. Pingjum is een mooi dorp met een prachtige kerk rondgang. In de toren van de kerk zien we veel tufsteen verwerkt.

Schraard

We vervolgen onze weg en rijden oever de zuidelijke oeverwal van de Marneslenk over de Van Aylvaweg naar het terpdorp Schraard. Ook hier zien we dat het oude land ten zuiden van de Marneslenk opvalt door de grilligе verkaveling. Alle slootjes en weggetjes kronkelen. De sloten waren vaak van oorsprong de natuurlijke waterloopjes op de kwelder. De wegen zijn oude dijken of lopen over oeverwallen. Schraard is een prachtig kerkdorp gelegen aan een mooie kronkelende vaart. De kerk heeft een prachtig koor. Vanaf het grasveld midden in het dorpje hebben we een fraai uitzicht op de voor dit dorp veel te grote kerk. In 1410 vond hier een hostiewonder plaats. Grote aantallen pelgrims bezochten deze heilige plaats. Van het vele geld dat deze aktiviteiten opleverden werd het zaalkerkje uit 1200 uitgebreid.

Piaam

We verlaten Schraard in zuidelijke richting en zetten koers richting Makkum. Als we de Schraarder vaart oversteken rijden we langs de tamelijk recente polder Makkumermeer. Rechts zien we het oude land en rechts het rationele polderland. Vlak voor Makkum slaan we rechtsaf en rijden we via Wons door het buurtschap Hayum naar Cornwerd. Nu gaan we langs de IJsselmeerdijk naar het zuiden naar Makkum. Vlak voor Makkum is ooit de dijk doorgebroken. De bocht in de weg attendeert ons op het wiel dat aan de linkerkant duidelijk te zien is. In dit gebied rijden we weer over een kwelderwal die is gevormd door de vroegere Zuiderzee. Deze wal is wat minder hoog. Toch zien we hier en daar percelen met akkerbouw. Nadat we door Makkum gereden zijn gaan we naar Piaam. Tussen Makkum en Piaam zien we dat aan de overkant van het kanaal de bodem veel lager ligt. Hier is veel klei gewonnen. Misschien voor het Makkumer aardewerk. In Piaam hebben we op de dijk een prachtig uitzicht op twee oude zandbanken. Het zijn de Makkumerwaard en de Kooiwaard. Het zijn nu natuurgebieden. Vroeger overstroomden ze bij hoogwater regelmatig. Nu zijn het prachtige vogelbroedgebieden. Het is geen toeval dat hier in Piaam een vogelmuseum is. Ten zuiden van Piaam liggen twee fraaie eendenkooien. Nadat we het mooie gerestaureerde kerkje gezien hebben rijden nu verder naar Gaast via Ferwoude, Allingawier en Exmorra over een stuk van de Alfears erfroute naar Bolsward. In Allingawier staat de museumboerderij de Izeren Kou. Deze naam gaat terug naar het katholieke verleden. De pastoor kreeg een of meerdere koeien in bruikleen. Het waren ijzeren koeien omdat zij symbolisch met ijzers verbonden waren aan de parochie. De pastoor moest de koeien bij vertrek achterlaten. Langs de route zijn veel bezienswaardigheden. Exmorra is het vermelden waard. De droogmakerij met ringdijk is duidelijk in het landschap waarneembaar.

NB

Opgave exkursie

De exkursie langs en door de Marneslenk vindt plaats op zondag 14 november 1993. We vertrekken om 10.00 uur vanaf het hoofdstation te Groningen. De exkursie wordt ingeleid met een dialezing in Bolsward. Omstreeks 13.30 uur gaan we lunchen. Om ca. 18.00 uur zijn we terug in Groningen.
Opgave en inlichtingen: Perception Edukatief, Warmoesstraat 44 9724 JM Groningen, tel 050-182580, giro 672357. Kosten *f* 60,- per persoon (inkl. koffie en lunch).

Restant van de Pingjumer Gulden Halsband

Jan Abrahamse